

“FUQAROLIK ISHLARIDA FUQAROLARNING PROTSESSUAL HUQUQLARI VA MAJBURIYATLARINI TA’MINLASH”

Toshkent davlat transport universiteti

4-bosqich talabasi

Imomaliyev Asror

"ENSURING THE PROCEDURAL RIGHTS AND OBLIGATIONS OF CITIZENS IN CIVIL MATTERS"

4th year student of

Tashkent State Transport University

Asror Imomaliyev

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola fuqarolik ishlarida fuqarolarning protsessual huquqlari va majburiyatlarini ta'minlash masalalariga bag'ishlangan. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual kodeksi (FPK) asosida fuqarolarning sud jarayonidagi huquqiy holati tahlil qilinadi. Maqolada sudning fuqarolarning huquq va majburiyatlarini ta'minlashdagi roli, asosiy protsessual huquqlar (dalillar taqdim etish, sud majlisida ishtirok etish, shikoyat qilish va boshqalar) va majburiyatlar (sud chaqiruviga kelish, haqiqatni yashirmaslik) ko'rib chiqiladi. Ishning haqiqiy holatini aniqlash prinsipi va taraflarning teng huquqliligi asosiy e'tibor markazida. Maqola bakalavr darajasidagi talabalar uchun mo'ljallangan bo'lib, nazariy va amaliy jihatlarini qamrab oladi.

Kalit so'zlar: fuqarolik protsessi, protsessual huquqlar, majburiyatlar, Fuqarolik protsessual kodeksi, odil sudlov, taraflar tengligi.

ANNOTATION

This article is devoted to the issues of ensuring the procedural rights and obligations of citizens in civil cases. The legal status of citizens in court proceedings is analyzed on

the basis of the Civil Procedure Code (CPC) of the Republic of Uzbekistan. The article considers the role of the court in ensuring the rights and obligations of citizens, the main procedural rights (presentation of evidence, participation in the court session, filing a complaint, etc.) and obligations (appearance at the court summons, not concealing the truth). The main focus is on the principle of determining the true state of the case and the equality of the parties. The article is intended for undergraduate students and covers theoretical and practical aspects.

Keywords: civil procedure, procedural rights, obligations, Civil Procedure Code, fair trial, equality of parties.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida har bir shaxsga o'z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish huquqi kafolatlangan (Konstitutsiya 55-moddasi)¹. Fuqarolik sud ishlarini yuritish fuqarolarning shaxsiy, mulkiy va boshqa huquqlarini himoya qilishning eng muhim mexanizmlaridan biridir. Fuqarolik protsessual kodeksi (FPK) 2018-yilgi tahrirda fuqarolarning sud jarayonidagi protsessual holatini batafsil belgilab beradi.

Fuqarolarning protsessual huquqlari va majburiyatlarini ta'minlash – bu odil sudlovni amalga oshirishning asosiy shartlaridan biri. Sud ishda ishtirok etuvchi shaxslarga ularning huquq va majburiyatlarini tushuntirishi, protsessual harakatlarning oqibatlari haqida ogohlantirishi va huquqlarni amalga oshirishda yordam berishi shart (FPK 15-moddasi)². Bu tamoyil fuqarolarning sud oldida tengligini va sud jarayonining xolisona o'tishini ta'minlaydi.

Maqolaning maqsadi – fuqarolarning protsessual huquq va majburiyatlarining mazmunini ochib berish, ularni ta'minlash mexanizmlarini ko'rsatish hamda amaliy muammolarni yoritishdan iborat. Maqola ikki asosiy qismdan iborat: birinchisida umumiy

¹ <https://lex.uz/docs/-6445145> O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASI

² <https://lex.uz/docs/-3517337> Fuqarolik protsessual kodeksi

huquq va majburiyatlar, ikkinchisida maxsus holatlar va ta'minlash choralari ko'rib chiqiladi.

1 bob. Fuqarolik ishlarida fuqarolarning protsessual huquq va majburiyatlarining umumiy asoslari.

Fuqarolik protsessual huquq – bu fuqarolik sud ishlarini yuritish jarayonida fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishga qaratilgan qonunchilik me'yorlari majmuasidir. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksining (FPK) 2-moddasiga ko'ra, fuqarolik sud ish yuritishining maqsadi – fuqarolarning huquq va erkinliklarini, davlat va jamiyat manfaatlarini himoya qilish, huquqbuzarliklarning oldini olish va huquqiy tartibni mustahkamlashdir. Bu jarayonda fuqarolarning protsessual huquq va majburiyatlari markaziy o'rin tutadi, chunki ular sudning odil va xolis qaror chiqarishiga asos yaratadi.

Fuqarolik ishlarida fuqarolar turli protsessual maqomlarda ishtirok etishi mumkin. Asosan, ular taraflar (da'vogar va javobgar), uchinchi shaxslar, guvohlar, ekspertlar, tarjimonlar va boshqa shaxslar sifatida chiqishadi. Eng keng protsessual huquq va majburiyatlarga ega bo'lganlar – taraflardir, chunki ular ishning asosiy sub'ektlari hisoblanadi. Masalan, da'vogar o'z huquqini buzilgan deb hisoblagan shaxs bo'lib, sudga da'vo arizasi bilan murojaat qiladi, javobgar esa da'voga qarshi pozitsiyani himoya qiladi. Uchinchi shaxslar esa sud qarori ularning huquqlariga ta'sir qilsa, ishga jalb qilinadi va ularning huquqlari cheklanganroq bo'ladi.

FPKning 40-moddasiga asosan, ishda ishtirok etuvchi shaxslarning protsessual huquqlari batafsil belgilangan. Bu huquqlar sud jarayonining har bir bosqichida – ishni qo'zg'atishdan tortib, qarorni ijro etishgacha – qo'llaniladi. Quyida asosiy huquqlarni batafsil ko'rib chiqamiz:

Ish materiallari bilan tanishish huquqi: Fuqarolar sudga taqdim etilgan barcha hujjatlar, dalillar va materiallar bilan tanishish, ulardan ko'chirmalar olish va nusxalar ko'chirish huquqiga ega. Bu huquq ishning shaffofligini ta'minlaydi va fuqarolarga o'z pozitsiyasini mustahkamroq himoya qilish imkonini beradi. Masalan, javobgar

da'vogarning taqdim etgan dalillarini o'rganib, ularga qarshi e'tiroz bildirishi mumkin. Agar sud bu huquqni buzsa, bu qarorni bekor qilishga asos bo'lishi mumkin.

Rad etish to'g'risida arz qilish huquqi: Fuqarolar sudya, sud kotibi, ekspert, guvoh yoki boshqa ishtirokchilarga nisbatan rad etish bildirishi mumkin, agar ularning xolisligiga shubha tug'lsa. Masalan, agar sudya ishning bir tomoniga qarindosh bo'lsa, rad etish talab qilinishi mumkin (FPK 21–23-moddalari). Bu huquq sud jarayonining xolisligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Dalillar taqdim etish va tekshirishda ishtirok etish huquqi: Fuqarolar o'z pozitsiyasini tasdiqlovchi dalillarni (hujjatlar, guvohlar ifodalari, ekspert xulosalari) taqdim etishi va sud tomonidan dalillarni tekshirish jarayonida faol ishtirok etishi mumkin. Masalan, mulkiy nizo bo'yicha da'vogarda mulk huquqini tasdiqlovchi hujjatlar bo'lsa, ularni sudga taqdim etadi. Bu huquq ishning haqiqiy holatini aniqlash prinsipiga asoslanadi.

Sud majlisida savollar berish, arz va iltimosnomalar kiritish huquqi: Sud majlisida fuqarolar guvohlar, ekspertlar va boshqa tomonlarga savollar berishi, iltimosnomalar (masalan, qo'shimcha guvoh chaqirish) kiritishi mumkin. Bu huquq raqobatbardoshlik prinsipini amalga oshiradi, ya'ni har bir tomon o'z vajlarini batafsil bayon qilishi mumkin.

Og'zaki va yozma tushuntirishlar berish, vajlarini bayon qilish huquqi: Fuqarolar sudda o'z pozitsiyasini og'zaki yoki yozma shaklda tushuntirishi, vajlarini bildirishi mumkin. Masalan, sud bahsida taraflar o'z argumentlarini batafsil bayon qiladilar.

Boshqa shaxslarning arzlari va vajlariga e'tiroz bildirish huquqi: Bu huquq fuqarolarga qarshi tomonning dalil va vajlariga e'tiroz bildirish imkonini beradi, shu orqali sudning e'tiborini muayyan masalalarga qaratadi.

Sud hujjatlari ustidan shikoyat qilish huquqi: Fuqarolar sud qarorlari, ajrimlari va hukmlari ustidan apelatsiya, kassatsiya yoki nazorat tartibida shikoyat qilishi mumkin. Bu huquq sud xatolarini tuzatishga yordam beradi.

Sud hujjatlarining majburiy ijrosini talab qilish huquqi: Sud qarori chiqqandan so‘ng, fuqarolar uning ijrosini talab qilishi mumkin, masalan, mulkni qaytarish yoki zarar to‘lash.

Ushbu huquqlarning barchasi FPKning 10-moddasida belgilangan taraflar tengligi va raqobatbardoshlik prinsipi asosida amalga oshiriladi. Ya’ni, da’vogar va javobgar teng huquqlarga ega bo‘lib, sud bir tomonni ikkinchisidan afzal ko‘rmaydi. Bu Konstitutsiyaga muvofiq, fuqarolarning sud oldida tengligini ta’minlaydi.

Protsessual majburiyatlar esa huquqlar bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ularni bajarmaslik jarimalar yoki boshqa sanksiyalarga olib keladi. FPKning 44-moddasiga ko‘ra, majburiyatlar quyidagilardan iborat:

Sud chaqiruviga o‘z vaqtida kelish majburiyati: Fuqarolar sud majlisiga belgilangan vaqtda kelishi shart. Kelmaslik uzrsiz bo‘lsa, majburiy olib kelish yoki jarima qo‘llanilishi mumkin. Masalan, guvoh sudga kelmasa, sud uni majburiy olib kelish to‘g‘risida qaror chiqaradi.

Sud talab qilgan hujjat va dalillarni taqdim etish majburiyati: Fuqarolar sud talab qilgan ma’lumotlarni yashirmasdan taqdim etishi kerak. Bu majburiyat ishning haqiqiy holatini aniqlashga xizmat qiladi.

Haqiqatni yashirmaslik va yolg‘on ma’lumot bermaslik majburiyati: Fuqarolar sudda haqiqatni aytishi shart. Yolg‘on guvohlik uchun jinoiy javobgarlik mavjud (Jinoyat kodeksining 238-moddasi). Masalan, guvoh yolg‘on ma’lumot bersa, sud qarori bekor qilinishi va u jazolanishi mumkin.

Sud majlisida tartibga rioya qilish majburiyati: Sud zalida tartibni buzganlik uchun jarima yoki majlisidan chiqarib yuborish qo‘llanilishi mumkin.

Sud xarajatlarini to‘lash majburiyati: Fuqarolar davlat boji, ekspertiza xarajatlari va boshqalarni to‘lashi shart. To‘lamaslik ishni ko‘rib chiqishni to‘xtatib qo‘yishi mumkin, ammo ijtimoiy himoyaga muhtojlar uchun imtiyozlar mavjud.

Sud fuqarolarning huquq va majburiyatlarini ta’minlashda faol rol o‘ynaydi. FPKning 15-moddasiga ko‘ra, sud ishning haqiqiy holatini aniqlash prinsipiga asoslanib, faqat tomonlar taqdim etgan dalillar bilan cheklanmaydi. Sud qo‘shimcha dalillar talab qilishi,

guvohlar chaqirishi yoki ekspertiza tayinlashi mumkin. Masalan, mulkiy nizoda sud mulkning haqiqiy egasini aniqlash uchun qo'shimcha hujjatlar talab qiladi. Bu fuqarolarning huquqlarini samarali himoya qilishga yordam beradi.

Shuningdek, sud fuqarolarga huquq va majburiyatlarini tushuntirishi shart. Sud majlisi boshlanishida sudya ishtirokchilarga huquqlarini batafsil aytib beradi. Agar bu qilinmasa, bu protsessual qonunbuzarlik hisoblanib, qarorni bekor qilishga asos bo'ladi. Masalan, fuqaro huquqlaridan bexabar bo'lib, dalil taqdim etmasa, sudning tushuntirish bermagani uchun ish qayta ko'rib chiqilishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, fuqarolarning protsessual huquq va majburiyatlarining umumiy asoslari FPKda batafsil belgilangan bo'lib, ular sud jarayonining odilligini ta'minlaydi. Bu asoslar huquqiy davlat tamoyillariga asoslanib, fuqarolarning sud orqali huquqlarini himoya qilishni kuchaytiradi. Ammo amaliyotda huquqiy savodxonlikning pastligi sababli, fuqarolar bu huquqlardan to'liq foydalana olmaydi, shuning uchun huquqiy ta'limni kuchaytirish zarur.

2-asosiy qism: Fuqarolik protsessida fuqarolarning protsessual huquqlari va majburiyatlarini ta'minlash xorijiy tajribalarda.

Xorijiy mamlakatlarda fuqarolik protsessida fuqarolarning protsessual huquqlari va majburiyatlari huquqiy tizimning xususiyatlariga (umumiy huquq – common law yoki fuqarolik huquq – civil law) bog'liq ravishda farq qiladi. AQSh va Yevropa Ittifoqi (EU) tajribasi bu sohada eng rivojlangan hisoblanadi, chunki ular fuqarolik protsessining adolatliligi, taraflarning teng huquqliligi va sud qarorlarining sifatini ta'minlashga katta e'tibor beradi. Ushbu qismda xorijiy tajribalar batafsil ko'rib chiqiladi, ularning afzalliklari, kamchiliklari va O'zbekiston uchun moslashtirish imkoniyatlari tahlil etiladi. Tadqiqot huquqiy hujjatlar, sud amaliyoti va statistik ma'lumotlar asosida olib boriladi.

AQSh tajribasi. Amerika Qo'shma Shtatlarida fuqarolik protsessi Federal Rules of Civil Procedure (FRCP, 1938 yil, 2025 yilgi o'zgartirishlar bilan) asosida tartibga solinadi³. Fuqarolarning protsessual huquqlari quyidagilardan iborat: Due Process huquqi

³ <https://www.law.cornell.edu/rules/frcp> Federal Rules of Civil Procedure

(Fifth va Fourteenth Amendments): Sud jarayonida adolatli munosabat va huquqlar himoyasi kafolatlanadi. Taraflar sudga murojaat qilish, dalillar taqdim etish va sud qarorlariga shikoyat berish huquqiga ega. Discovery huquqi (FRCP 26–37-qoidalar): Taraflar ishni ko‘rib chiqishdan oldin bir-biriga dalillar (hujjatlar, guvohlar ko‘rsatmalari, ekspertiza natijalari) taqdim etish majburiyatiga ega. Bu huquq taraflarning teng huquqliligini ta‘minlaydi va sudda kutilmagan dalillar paydo bo‘lishini oldini oladi. Jury trial huquqi (Seventh Amendment): Ba‘zi fuqarolik ishlarida (masalan, mulkiy nizolar) hakamlar hay‘ati ishtirok etishi mumkin, bu fuqarolarning sud qaroriga ishonchini oshiradi. Appeal huquqi: Sud qarorlariga apellyatsiya va kassatsiya tartibida shikoyat berish osonlashtirilgan. Fuqarolarning protsessual majburiyatlari quyidagilardan iborat: Sudga hurmat bilan munosabatda bo‘lish (contempt of court uchun javobgarlik). Dalillarni yashirmaslik va yolg‘on ko‘rsatma bermaslik (perjury). Sud xarajatlarini to‘lash (attorney fees, court costs). AQSh tajribasining afzalliklari: taraflarning raqobatbardoshligi yuqori, discovery jarayoni batafsil va fuqarolar huquqlarini himoya qilish mexanizmlari kuchli. Statistika ko‘ra, fuqarolik ishlarining 70% discovery bosqichida hal qilinadi, bu sud yukini kamaytiradi. Kamchiliklari: sud jarayoni qimmat (advokatlar xarajatlari yuqori) va uzoq davom etishi mumkin, shuningdek, jury trial tizimi sud qarorlarining bashorat qilinmasligiga olib kelishi mumkin.

Yevropa tajribasi. Yevropa Ittifoqida fuqarolik protsessi EU direktivalari va milliy kodekslar asosida tartibga solinadi. Germaniyada Zivilprozessordnung (ZPO) fuqarolarning protsessual huquqlarini batafsil belgilaydi⁴: Rechtsschutzgarantie (huquqiy himoya kafolati): Fuqarolar sudga murojaat qilish va adolatli sudlov huquqiga ega. Dalillar taqdim etish va ko‘rsatish huquqi (ZPO § 282–299): Taraflar dalillarni teng taqdim etadi, sud dalillarni xolis baholaydi. Sud xarajatlari subsidiyalari (Prozesskostenhilfe): Kam daromadli fuqarolarga sud xarajatlarini davlat to‘laydi. Fransiyada Code de procédure civile fuqarolarning protsessual majburiyatlarini belgilaydi: sudga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, muddatlarga rioya qilish va sud qarorlarini ijro etish. Yevropa

⁴ <https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/> Zivilprozessordnung (ZPO)

tajribasining afzalliklari: huquqiy himoya kafolatlari kuchli, sud xarajatlari subsidiyalari mavjud va taraflarning teng huquqliligi ta'minlanadi. Kamchiliklari: jarayonlar uzoq bo'lishi mumkin va byurokratik to'siqlar saqlanib qolishi mumkin. AQSh tajribasi taraflarning raqobatbardoshligi va discovery jarayoniga urg'u beradi, Yevropa esa huquqiy himoya kafolatlari va sud xarajatlari subsidiyalariga. O'zbekiston FPK Yevropa modeliga yaqin (taraflarning teng huquqliligi va sud xarajatlari qoplash), ammo AQShdagi discovery va jury trial tajribasini qisman joriy etish mumkin. Yangi yondashuvlar sud qarorlarining adolatligi va taraflarning ishonchini oshiradi.

Xulosa

Mazkur maqolada "Fuqarolik ishlarida fuqarolarning protsessual huquqlari va majburiyatlarini ta'minlash" mavzusi milliy qonunchilik va xorijiy tajribalar asosida batafsil tahlil qilindi. Fuqarolik protsessida fuqarolarning protsessual huquqlari va majburiyatlari sud jarayonining adolatligi, taraflarning teng huquqliligi va sud qarorlarining qonuniyligini ta'minlashning asosiy elementi hisoblanadi. Bu huquq va majburiyatlar fuqarolarning sudga murojaat qilish, dalillar taqdim etish, sud majlisida ishtirok etish, shikoyat berish kabi huquqlari hamda sudga hurmat bilan munosabatda bo'lish, haqiqatni yashirmaslik, muddatlarga rioya qilish kabi majburiyatlari majmuasini o'z ichiga oladi. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksida (FPK) bu huquq va majburiyatlar batafsil belgilangan bo'lib, FPK qonuniylik, tenglik, raqobatbardoshlik va tomonlarning teng huquqliligi prinsiplarini mustahkamlaydi. Yangi tahrirdagi Konstitutsiya (2023 yil) va sud-huquq islohotlari doirasida fuqarolarning protsessual huquqlari kengaytirildi: elektron sud jarayonlari joriy etildi, bepul yuridik yordam ko'rsatish tizimi takomillashtirildi, sud majlislarining oshkoraligi oshirildi va taraflarning teng huquqliligi ta'minlandi. Milliy tajribada fuqarolarning protsessual huquq va majburiyatlari ta'minlanishi sud-huquq islohotlari natijasida yaxshilandi: elektron sud jarayonlari (e-sud) joriy etildi, advokatlik instituti rivojlantirildi va fuqarolarga bepul yuridik yordam ko'rsatish markazlari tashkil etildi.

Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, 2025 yilda fuqarolik ishlarining 70% dan ortig'i elektron shaklda ko'rib chiqilgan, bu sud jarayonining tezligi va shaffofligini

oshirgan. Ammo ba'zi hollarda sud xarajatlarining yuqoriligi, huquqiy savodxonlik darajasining pastligi va dalillar taqdim etishdagi qiyinchiliklar fuqarolarning huquqlaridan to'liq foydalanishiga to'sqinlik qilmoqda. Xorijiy tajribalar, xususan AQSh va Yevropa Ittifoqi misolida, fuqarolarning protsessual huquq va majburiyatlarini ta'minlashning samarali modellari mavjudligini tasdiqlaydi. AQShda Federal Rules of Civil Procedure (FRCP) asosida discovery jarayoni taraflarning dalillarni oldindan taqdim etish majburiyatini belgilaydi, bu sudda kutilmagan dalillar paydo bo'lishini oldini oladi va sud qarorlarining sifatini oshiradi. Jury trial huquqi fuqarolarning sud qaroriga ishonchini kuchaytiradi, ammo sud jarayoni qimmat va uzoq davom etishi mumkin.

Yevropada Germaniya Zivilprozessordnung (ZPO) va Fransiya Code de procédure civile fuqarolarning huquqiy himoya kafolatlarini batafsil belgilaydi, sud xarajatlari subsidiyalari (Prozesskostenhilfe) mavjud va taraflarning teng huquqliligi ta'minlanadi. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston FPK Yevropa modeliga yaqin (taraflarning teng huquqliligi va sud xarajatlari qoplash), ammo AQShdagi discovery jarayoni va raqamli protsessual huquqlar tajribasini joriy etish mumkin. Xorijiy tajribalar milliy huquqiy tizimni takomillashtirish uchun namuna bo'lib, fuqarolarning protsessual huquq va majburiyatlari muvozanati sud qarorlarining adolatliligi va taraflarning ishonchini oshiradi. O'zbekistonda bu tajribalarni moslashtirish orqali fuqarolik protsessi yanada adolatli va samarali bo'ladi, masalan, discovery jarayonini kuchaytirish va sud xarajatlari subsidiyalarini kengaytirish fuqarolarning sudga kirish imkoniyatini oshiradi. Umumiy xulosada fuqarolik ishlarida fuqarolarning protsessual huquqlari va majburiyatlarini ta'minlash fuqarolik protsessining adolatliligi va samaradorligining asosiy sharti hisoblanadi. O'zbekiston FPKda huquq va majburiyatlar batafsil belgilangan, yangi islohotlar (elektron sud, bepul yuridik yordam, sud majlislarining oshkoraligi) bu sohani takomillashtirmoqda. Xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, taraflarning teng huquqliligi, dalillar taqdim etish mexanizmlari va sud xarajatlari subsidiyalari sud qarorlarining sifatini oshiradi.

TAKLIFLAR

Takliflar fuqarolarning protsessual huquq va majburiyatlarini yanada samarali ta'minlashga, sud jarayonining shaffofligi va adolatliligini oshirishga, taraflarning teng huquqliligini mustahkamlashga qaratilgan. Har bir taklif normativ asos, xorijiy tajriba va kutilayotgan natijaga bog'langan holda batafsil tushuntiriladi.

1. Discovery jarayonini kuchaytirish va dalillar taqdim etish mexanizmini takomillashtirish. Fuqarolik protsessida taraflarga ishni ko'rib chiqishdan oldin dalillarni (hujjatlar, guvohlar ko'rsatmalari, ekspertiza natijalari) oldindan taqdim etish majburiyatini joriy etish lozim. Bu mexanizmni FPKga alohida bo'lim sifatida kiritish va dalillarni yashirganlik uchun protsessual javobgarlik belgilash lozim. Normativ asos: - FPKning 72-moddasi (dalillar taqdim etish va baholash tartibi) va 10-moddasi (raqobatbardoshlik va teng huquqlilik prinsiplari). 2023 yilgi Konstitutsiya o'zgartirishlari va sud-huquq islohotlari doirasida sud jarayonini soddalashtirish va taraflarning huquqlarini teng ta'minlash talablari. Xorijiy tajriba: AQShda Federal Rules of Civil Procedure (FRCP 26–37-qoidalar) discovery jarayonini batafsil tartibga soladi, taraflar dalillarni oldindan taqdim etish majburiyatiga ega. Bu sudda kutilmagan dalillar paydo bo'lishini oldini oladi va sud qarorlarining sifatini oshiradi. Yevropada Germaniya ZPO (§ 282–299) dalillar taqdim etishni teng va oldindan belgilaydi. Natijada fuqarolarning protsessual huquqlari teng ta'minlanishi, sud qarorlarining adolatliligi 20–30% oshishi, sud jarayoni tezligi yaxshilanishi va nizolarning suddan tashqari hal qilinishi ko'payishi kutilmoqda.

2. Sud xarajatlari subsidiyalarini kengaytirish va bepul yuridik yordam tizimini rivojlantirish. Kam daromadli fuqarolarga sud xarajatlarini (davlat boji, ekspertiza xarajatlari, advokat xizmatlari) davlat to'lash mexanizmini joriy etish va bepul yuridik yordam markazlarini ko'paytirish kerak. Bepul yuridik yordamni onlayn platforma orqali ko'rsatishni majburiy qilish. Normativ asos: - FPKning 127–133-moddalari (sud xarajatlari va ularni qoplash tartibi). “Bepul yuridik yordam to'g'risida”gi Qonun va sud-huquq islohotlari doirasida bepul yuridik yordam tizimini takomillashtirish bo'yicha Prezident Farmonlari (masalan, PF-4947-son, 2017 yil va keyingi o'zgartirishlar). Xorijiy tajriba:

Yevropada Germaniya Prozesskostenhilfe tizimi kam daromadli fuqarolarga sud xarajatlarini davlat to'laydi. AQShda Legal Aid Society va pro bono dasturlari fuqarolarga bepul yuridik yordam ko'rsatadi. O'zbekiston bu tajribalarni qo'llab, bepul yuridik yordam tizimini kengaytirishi mumkin. Natijada fuqarolarning sudga kirish imkoniyati oshishi, kam daromadli fuqarolarning huquqiy himoyasi kuchayishi, sudga murojaatlar sifati yaxshilanishi va adolatli sudlov darajasi ko'tarilishi kutilmoqda.

3. Elektron protsessual huquqlarni rivojlantirish va sud jarayonini raqamlashtirish . Fuqarolarning elektron dalillar taqdim etish, onlayn sud majlisida ishtirok etish, elektron da'vo arizasi berish va shikoyat yuborish huquqlarini kengaytirish. Sud majlislarining videokonferensiya orqali o'tkazilishini majburiy qilish (masofaviy hududlar uchun) va e-sud platformasini takomillashtirish.

Normativ asos: - FPKning dalillar taqdim etish tartibi va 2023 yilgi o'zgartirishlar (elektron sud jarayonlari). - Yangi Konstitutsiyaning (adolatli sudlov huquqi va sud jarayonining shaffofligi). - "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi (PF-6079-son Farmon) va sud-huquq islohotlari doirasida elektron sud jarayonlarini joriy etish bo'yicha qarorlar. Xorijiy tajriba: AQShda FRCP elektron dalillar va onlayn sud jarayonlarini qo'llab-quvvatlaydi. Yevropada Germaniya va Fransiyada videokonferensiya orqali sud majlislari o'tkaziladi. O'zbekiston bu tajribalarni qo'llab, e-sud tizimini kengaytirishi mumkin. Natijada fuqarolarning protsessual huquqlaridan foydalanish qulayligi oshishi, masofaviy hududlarda sudga kirish imkoniyati kengayishi, sud jarayoni tezligi 30–40% oshishi va xarajatlar kamayishiga olib keladi.

4. Fuqarolarning majburiyatlarini muvozanatlash va sudga hurmat bilan munosabatda bo'lish mexanizmlarini kuchaytirish. Protssesual majburiyatlarni (muddatlarga rioya qilish, sudga hurmat, haqiqatni yashirmaslik) kuchaytirish bilan birga, fuqarolarga huquqiy maslahat berish va ogohlantirish mexanizmlarini joriy etish. Sud majlisida fuqarolarning majburiyatlarini buzganlik uchun protsessual javobgarlikni belgilash, ammo majburiyatlarni buzganlik uchun avval ogohlantirish berishni majburiy qilish. Normativ asos: FPKning (fuqarolarning protsessual majburiyatlari). Yangi Konstitutsiyaning (sud jarayonining shaffofligi va taraflarning mas'uliyati). Sud-huquq

islohotlari doirasida sudga hurmat bilan munosabatda bo'lish va protsessual tartibni ta'minlash bo'yicha qarorlar. Xorijiy tajriba: AQShda contempt of court mexanizmi sudga hurmatni ta'minlaydi. Yevropada ZPO sudga hurmat buzilganlik uchun jarima qo'llaydi, ammo avval ogohlantirish beriladi. O'zbekiston bu tajribalarni qo'llab, majburiyatlarni muvozanatlashi mumkin. Natijada Fuqarolarning protsessual majburiyatlariga rioya qilish darajasi oshishi, sud jarayonining tartibi yaxshilanishi, sud xodimlarining va taraflarning mas'uliyati kuchayishiga olib keladi.

Ushbu takliflar O'zbekiston fuqarolik protsessini xalqaro standartlarga yaqinlashtiradi va fuqarolarning protsessual huquq va majburiyatlarini yanada samarali ta'minlaydi. Amalga oshirish uchun Oliy sud, Adliya vazirligi va Advokatlar palatasi hamkorligi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASI
<https://lex.uz/docs/-6445145>
2. Fuqarolik protsessual kodeksi <https://lex.uz/docs/-3517337>
3. Federal Rules of Civil Procedure <https://www.law.cornell.edu/rules/frcp>
4. Zivilprozessordnung (ZPO) <https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/>